

СТРУКТУРА ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Клімова О.І.

Донецький державний університет управління

У статті надано визначення понять «структура» та «структура економічної системи». Визначено основні складові та види структури економіки. Розглянуто еволюцію поняття структурних змін в економіці. Встановлено, що для опису змін у структурі економіки використовуються поняття «структурні зрушення», «структурна перебудова», «структурні перетворення» та «структурна трансформація». Обґрунтовано, що «структурна трансформація» є найбільш загальним поняттям з точки зору змісту процесів зміни структури економіки.

Ключові слова: структура, економічна система, структурні зрушення, структурна перебудова, структурні перетворення, структурна трансформація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Перехід України до сталого економічного розвитку та радикальна технологічна революція є одним із нагальних завдань реформування економіки України. Це приводить до значних структурних змін у всій соціально-економічній системі суспільства. Тому на першому плані постають завдання комплексної структурної перебудови української економіки, її теоретичного обґрунтування та практичного впровадження.

Однією з необхідних умов такої перебудови є більш пильна увага до наукового вивчення структурних змін економіки і розробка на цих засадах відповідної стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А. Сміт, Д. Рикардо, А. Маршалл досліджували структуру економіки як категорію поряд з іншими категоріями: трудом, капіталом, вартістю та ін. Частіше дослідження стосувалося статичного стану економіки, але були окремі спроби вивчення динамічних структурних процесів (Ф. Кене, К. Маркс). Дж. Б. Кларк і В. Парето відповідно займалися дослідженням економічної динаміки і теорії динамічної рівноваги. Р. Харрод, Е. Домар, Р. Солоу, В. Льюїс, Р. Стоун, Х. Удзава досліджували розвиток кейнсіанських та неокласичних теорій економічного зростання. Вагомий внесок у розробку проблем міжгалузевих структурних змін з використанням математичних моделей внесли Л. Канторович, В. Немчинов і В. Леонтьєв. Серед вітчизняних фахівців проблемами структурних змін в економіці займалися С. Біла, В. Коломойцев, С. Єрохін та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сучасний етап дослідження характеризується достатньо глибоким вивченням теоретичних і методологічних проблем структурних змін в економіці. Але проблематика дослідження структурних змін в економічній літературі на сьогодні не є остаточно розробленою й не втрачає своєї актуальності.

Метою даної статті є вивчення структурних змін в економіці та їх основних видів з теоретичної і методологічної точки зору.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній науці поняття структури зазвичай співвідносять з поняттям системи та організації, хоча єдиної точки зору на співвідношення цих понять не існує. Структура передає те, що залишається стійким, відносно незмінним протягом певного часу при різних перетвореннях системи [1, с. 8].

Традиційно під структурою (від лат. *structura* – будівля, розташування, порядок) розуміють єдність елементів і сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність, тотожність самому собі та збереження його основних властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах [2, с. 40].

Структура розглядається в загальному та прикладному значенні [3, с. 4]. У широкому розумінні структуру розглядають як сукупність елементів, що знаходяться в певному впорядкуванні, тобто структура відображає форму розташування елементів і характер взаємодії їхніх сторін і властивостей, є підсумком розвитку елементів, їхньої організації, упорядкування. Прикладне значення структури слід розглядати щодо її конкретного виду, коли можна чітко визначити конкретні елементи та їх взаємозв'язки [4, с. 47].

Економіка будь-якої країни, регіону, галузі, міста й підприємства належить до соціально-економічної системи. Р. Фатхутдінов розглядає соціально-економічну систему як комплексну структуру, яка складається з економічних, виробничих, технічних і соціальних структур [5].

Економіка будь-якої країни є соціально-економічною системою, яка за є відкритою, великою та складною, відносно самостійною, комплексною, довгостроковою, нечіткою (дескриптивною), абстрактною. Тому до такої системи іманентним є поняття структури.

Структура економічної системи є широким і багатоглядним поняттям. Вона відображає побудову, сукупність відносин, частин та елементів, з яких складається певне економічне ціле – економічна система. Економічна система сучасної держави базується на сукупності елементів продуктивних сил, які є базисом розвитку системи виробничих відносин. Вона зумовлена, значною мірою, відносинами власності та налагодженим механізмом регулювання [6, с. 263]. Усередині економіки, як і будь-якого іншого соціального явища, розглядаються мікро-, мезо- і макрорівень як окремо, так і як співвідношення частини та цілого.

Мікроструктура економіки являє собою систему відтворення сукупного суспільного продукту, що складається з господарських елементів, і відображає їхні взаємозв'язки, а також частку (питому вагу) того чи іншого елемента в системі виробництва, розподілу та споживання сукупного суспільного продукту, матеріальних, фінансових і трудових ресурсів.

При дослідженні структури економіки її основні складові розглядаються з різних позицій, що залежать від предмета дослідження того чи іншого автора. Кожен вид структури відображає певні аспекти економіки країни та її економічної політики. Найбільш поширеними видами структури економіки є структура суспільного виробництва, галузева структура, секторальна структура (у розрізі її великих секторів), регіональна структура, структура виробництва та споживання. Структура суспільного виробництва відображає разом усі народногосподарські пропорції, а не тільки ту їх частину, котра охоплює галузі виробничої сфери

економіки [7]. У наш час для вивчення структури економіки наведених видів структури недостатньо, і тому деякі вчені називають інші види структури.

А. Чухно виділяє, насамперед, соціально-економічну структуру економіки, що характеризується формами власності на засоби виробництва. Другим важливим видом, на його думку, є організаційно-економічна структура економіки, що визначається співвідношенням різних форм організації виробництва. Поряд з цим він розглядає також виробничо-технологічну структуру економіки, що є вираженням внутрішньої організації продуктивних сил і характеризується питомою вагою наукоємних і високоекономічних галузей економіки – галузей з повільним оборотом капіталу та галузей зі швидким оборотом капіталу [8]. Науково-технічний прогрес (НТП), що перетворює матеріально-технічний базис суспільства, техніку й технологію на технологічну структуру виробництва, є первинною сферою матеріалізації наукових знань. Вплив НТП на зміну пропорцій у галузевій структурі економіки відбувається як перерозподіл виробничих ресурсів, а разом з тим і суспільно необхідні витрати праці між різними галузями та сферами діяльності. Основу зміни галузевих пропорцій виробництва складають зміни в технології з одного боку і ускладнення суспільних потреб з іншого.

В. Коломойцев вважає за доцільне розглядати структуру економіки в чотирьох розрізах – відтворювальному, галузевому, технологічному та просторовому [9, с. 9]. Технологічний зріз економічної системи органічно пов'язаний з організаційним. Якщо перший характеризується складом і співвідношенням окремих елементів продуктивних сил, то організаційна структура характеризується складом і співвідношенням господарських ланок економіки, тобто суспільною формою організації виробничого процесу. Саме через організаційно-економічну структуру відбувається взаємодія продуктивних сил і виробничих відносин.

Між технологічною та організаційною структурами економіки існують прямі й зворотні зв'язки. Зміни в техніці та технології викликають зміни в структурі організації виробництва й управління ним. У той же час швидкість матеріалізації наукових знань і поширення технічних нововведень значною мірою залежать від здатності існуючої організаційної структури швидко перебудовуватися відповідно до вимог науково-технічного прогресу і постійно змінюваних суспільних потреб.

Названі види структури економічної системи, незважаючи на певну самостійність та автономність, чим, власне, і зумовлено їх існування як самостійного предмета дослідження, є взаємопов'язаними. Зміни у структурі одного виду спричиняють певні зміни у структурах інших видів, хоча зв'язок між змінами окремих структур економічної системи не є лінійним та прямо пропорційним. Структура соціальних систем, до яких належить економіка, залежить від людської діяльності [10, с. 90].

За результатами узагальнення поглядів науковців щодо структури економіки, що має вивчатися, та структури її складників можна говорити про існування багатоаспектного підходу, завдяки якому кожен раз відповідно до мети дослідження та сутності явища, що характеризується, виділяють найбільш суттєві, важливі елементи у структурі економіки. Це зумовлено необхідністю вивчення структури економіки з різних позицій, які визначаються метою дослідження та очікуваними результатами, а також важливістю вивчення структури економіки в різних аспектах, з яких надати перевагу тому чи іншому просто неможливо.

Структура економічної системи будь-якого виду дозволяє встановити її пропорції, які багато в чому визначають стан економічної системи, її вплив на суспільні аспекти, положення країни у світовій господарській системі і, отже, конкурентоспроможність, а також перспективи економічного розвитку. Пропорції економічної системи є взаємозалежними та характеризують систему як цілісний об'єкт. Пропорції економічної системи не залишаються постійними протягом часу: вони змінюються – поліпшуються, погіршуються через зміни структури економіки під впливом різних причин. Це можна розглядати як прояв важливої властивості будь-якої системи й одночасно принципову умову збереження її цілісності, як здатність адаптуватися до умов зовнішнього середовища та внутрішньої структури, які безперервно змінюються, та як здатність самовідтворюватися й саморозвиватися. Зміна пропорцій економічної системи може привести, зрештою, до перетворення системи з одного виду на інший, якісно новий.

Зміна пропорцій економічної системи є наслідком структурних змін, які виникають через зміну окремих елементів і, відповідно, їх ролі в системі, зміну взаємозв'язків елементів і взаємовпливу елементів. Структурна зміна розглядається як помітна зміна внутрішньої побудови економічної системи, взаємозв'язків між її елементами, закономірностей взаємозв'язків, що приводить до змін в економічній системі – від окремих, несистемних, до перетворення системи через кардинальну зміну основних (інтегральних, системоутворюючих) якостей системи.

Структурні зміни виявляються як зміна положень елементів, часток, пропорцій та кількісних характеристик економічної системи. Їх змістом є зміна міжструктурних і міжсистемних зв'язків, а також основних характеристик (системних якостей) економічної системи. Основою кожної структурної зміни є зміни в системі інтересів господарюючих суб'єктів або їх груп (держави, корпорацій), а самі зміни виступають як макро-, мезо- та нанозміни [11, с. 59].

Структурні зміни є численими, оскільки зумовлені складністю економічної системи будь-якого рівня, наявністю в них множини елементів, існуванням, крім явних, неочевидних взаємозв'язків між ними, різним ступенем зміни властивостей і характеристики елементів системи під впливом одних і тих же чинників та сил. Одні види змін в економічній системі не впливають суттєво на її основні якості та властивості, тоді як вплив інших змін є дуже значним, навіть вирішальним, причому таким, що веде до кардинальної зміни якостей і властивостей економічної системи. Причому одна й та ж зміна в системі економіки може привести до зміни структури одного виду й не позначитися на інших або до змін у структурах майже всіх видів і не позначитися на структурі певного виду. Тобто будь-які зміни в економічній системі спричиняють структурні зміни в економіці.

Структурні зміни можна оцінити позитивно або негативно. Вектор оцінки залежить від того, у якому напрямку вони відбуваються. Щодо економіки України структурні зміни не можна оцінити однозначно – як позитивні або як деструктивні. Але якщо виникне така однозначна оцінка, то, напевно, слід констатувати деструктивний характер структурних змін, який пояснюється не лише незакінченими структурними змінами, а скоріше тим, що вони відбуваються й будуть ще виникати.

Зміни у структурі економіки в різних теоріях, за допомогою яких пояснюють внутрішньосистемні перетворення, розглядаються як еволюційні та синергетичні процеси. Так, у теорії структур-

них трансформацій економіки зміни в секторальній структурі економіки розглядаються як еволюційний розвиток основних секторів, завдяки чому змінюються їх ролі в економіці. Якщо К. Кларк у 40-х роках ХХ століття розглядав лише три основні сектори економіки – первинний (виробництво сировини), вторинний (переробка сировини в кінцевий продукт) та третинний (сфера послуг), то сучасні дослідники доповнюють їх перелік четвертинним (інформаційне та наукове обслуговування) та п'ятеринним (виробництво інформаційних продуктів і знань) секторами [12, с. 62]. Структурні зміни в економіці з позиції синергетичного підходу пояснюються не тільки закономірностями еволюційного розвитку структури економіки, але й впливом низки чинників, які мають випадковий характер (стадіальні та циклічні флуктуації) [13, с. 117-118]. На відміну від розглянутих підходів прихильники інституційної теорії вважають, що структурні зміни в економіці мають генетичне походження, яке закладене в минулому економічної системи, зумовлені дією механізмів селекції та спонтанною самоорганізацією економічної системи завдяки появі неформальних інституцій.

Отже, щодо теоретико-методологічних підходів, які мають пояснювати структурні зміни, слід констатувати наявність широкого спектра поглядів, що є свідченням незавершеності досліджень у цій галузі. З іншого боку, на таку завершеність розраховувати й не можна, оскільки сьогодення характеризується накопиченням організаційної складності на всіх рівнях та в усіх сферах людської діяльності, прискоренням змін у світі взагалі та наростанням невизначеності у функціонуванні та розвитку економіки зокрема. Враховуючи стадію соціально-економічного розвитку, на якому перебуває економіка України, дослідження структурних змін в економіці та їх наслідків доцільно проводити з позиції теорії структурних трансформацій економіки, яка дозволяє формувати державну політику щодо укріплення третинного сектора (сфера послуг) і встановлення вектора руху четвертинного (інформаційне та наукове обслуговування) та п'ятеринного (виробництво інформаційних продуктів і знань) секторів. Можна припустити, що саме становлення четвертинного та п'ятеринного секторів в економіці України стане тією рушійною силою, яка змінить інші види структури економіки.

Загальність структури змін в економіці зумовлює їх перетворення на самостійну категорію, економічний феномен яких сьогодні досліджується з різних позицій. Одні з аспектів досить широко досліджуються. До таких слід віднести державне регулювання структурних змін, структурні зміни в контексті регіональної економіки, інвестиційне забезпечення цілеспрямованих структурних змін, оцінку результатів структурних змін. Багато є публікацій щодо виявлення проблем структурних змін в економіці та аналізу зарубіжного досвіду в економіці. Але є аспекти структурних змін в економіці, які до сьогодні залишаються глибоко не дослідженими. До таких належать наслідки структурних змін в економіці.

Структурні зміни спричиняють численні наслідки в економіці країни, що можуть бути різними за масштабом та інтенсивністю впливу на діяльність суб'єктів економіки, які слід розглядати не тільки як відокремлені в межах економічної системи певного рівня елементи продуктивних сил, але і як колективи людей, тобто з позиції соціуму. Ці наслідки, у свою чергу, можуть бути причинами, передумовами та рушійними силами зміни структури системи, а тому потребують вивчення з різних боків: еконо-

мічного, соціального, регіонального, галузевого тощо. Наслідки структурних змін можуть мати різний масштаб, залежно від якого з різною швидкістю та характером змінюються елементи економічної системи: їх стан, характер впливу та зв'язку з іншими елементами. Стан окремих елементів економічної системи через зміни, що відбулися, та відповідні зміни зв'язку елементів економічної системи можуть спричинити не тільки набуття економічною системою нових властивостей, але й бути такими, що, у свою чергу, можуть виступати причиною нових структурних змін. Такі елементи отримали назву структуроутворюючих. Тому стан структуроутворюючих елементів економічної системи потребує вивчення, зокрема, з позиції визначення ознак структуроутворюючих елементів, з'ясування тенденцій і закономірностей їх функціонування, прогнозування впливу на стан економічної системи.

Якщо структуроутворюючі елементи економічної системи є надійними, то можна прогнозувати певний рівень надійності економічної системи в цілому. Надійність системи, за І. Ушачевим, – це ймовірність того, що система буде виконувати задану функцію в заданий період при встановлених умовах зовнішнього середовища [14, с. 116]. Феномен надійності вивчається в різних галузях науки. Відповідно до одного з підходів – технократичного – надійність економічної системи будь-якого рівня визначається надійністю елементів з перевіреною міцністю, оптимізацією інтра- та інтервзаємодії компонентів, резервом ресурсів, зменшенням компонентів системи. Саме з позиції технократичного підходу до надійності економічної системи необхідно вивчати наслідки структурних змін у контексті поведінки структуроутворюючих елементів економічної системи.

Структурні зміни в економічній системі мають виступати об'єктом управління з боку держави, тому що керовані системні зміни за певним вектором можуть привести економічну систему до заданого стану. Отже, дослідження наслідків структурних змін може послугувати підставою для визначення відповідності стану економічної системи планованому.

Для опису змін в економічній системі, що мають структурний характер, тобто змінюють її взаємозалежні пропорції, застосовується низка термінів, з яких найбільш часто зустрічаються такі: структурні зрушення, структурна перебудова, структурні перетворення, структурна трансформація. Ці поняття є взаємопов'язаними, оскільки вони описують порушення структури економічної системи певного рівня – макро-, мезо-, мікрорівня, а тому часто використовуються як синонімічні, тобто безсистемно.

Найбільш загальним поняттям з точки зору змісту процесів зміни структури економіки, що охоплює порушення рівноваги всіх порядків, є поняття «структурна трансформація». Основним змістом структурних трансформацій є така зміна системних взаємозв'язків (економічних відносин між елементами), що приводить до модифікації основних характеристик (інтегруючих якостей) економічної системи. У свою чергу, зміна інтегруючих якостей системи характеризується динамікою тих чи інших кількісних показників – часткою, вагою – і пропорцій, що характеризують стан елементів. Модифікація основних характеристик або інтегруючих якостей економічної системи приводить до переходу цієї системи у якісно новий стан, тобто до якісного перетворення системи.

Висновки і перспективи подальшого розвитку. Таким чином, структура економічної системи є однією з основних її характеристик, що відображає

побудову, сукупність відносин, частин та елементів, з яких складається економічна система як щось цілісне. Структура економічної системи будь-якого виду дає змогу встановити її пропорції, які багато в чому визначають її стан, вплив на соціальні аспекти в суспільстві, положення країни у світовій господарській системі. Зміна структури економічної системи є наслідком структурних змін, які виникають через зміну окремих елементів і, відповідно, їх ролі в системі, а також через зміну взаємозв'язків елементів та їх взаємовпливу.

Для опису структурних змін в економічній системі сьогодні застосовується низка термінів, з яких найчастіше зустрічаються такі, як «структурні зрушення», «структурна перебудова», «структурні перетворення», «структурна трансформація». Сьогодні відсутній єдиний погляд на їх сутність. За результатами проведеного дослідження встановлено, що найбільш загальним поняттям з точки зору змісту процесів зміни структури економіки, яке охоплює порушення рівноваги всіх порядків, є поняття «структурна трансформація».

Список літератури:

1. Коломойцев В. Є. Структурна трансформація промислового комплексу України: [монографія] / Валерій Едуардович Коломойцев. – К.: Укр. енциклопедія, 1997. – 304 с.
2. Антонов А. В. Системный анализ: учебн. пособ. / Анатолий Васильевич Антонов. – М.: Высшая школа, 2004. – 454 с.
3. Дорогунцов С. Трансформация структуры экономики: теория и практика / С. Дорогунцов, Е. Горская // Экономика Украины. – 1998. – № 1. – С. 4-11.
4. Спицнадель В. Н. Основы системного анализа: учебн. пособие / В. Н. Спицнадель. – СПб: ИД "Бизнес-пресса", 2000. – 326 с.
5. Фатхутдинов Р. А. Организация производства: учебник / Р. А. Фатхутдинов. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 512 с.
6. Папайка А. А., Саенко В. Г., Саенко Г. В. – Донецк: ДонГУЭТ им. М. Туган-Барановского, 2003. – 720 с.
7. Алексеев И. В. Управление ресурсным обеспечением промышленно-финансовых групп: [монографія] / Алексеев И. В., Колісник М. К., Мороз А. С. – Львів: вид-во національного університету «Львівська політехніка», 2007. – 132 с.
8. Чухно А. Производственно-технологическая структура экономики: сущность и пути перестройки / А. Чухно // Экономика Украины. – 1995. – № 7. – С. 4-15.
9. Коломойцев В. Є. Структурна трансформація промислового комплексу України: [монографія] / Валерій Едуардович Коломойцев. – К.: Укр. енциклопедія, 1997. – 304 с.
10. Лоусон Т. Современная "экономическая теория" в свете реализма / Т. Лоусон // Вопросы экономики. – 2006. – № 2. – С. 89-95.
11. Красильников О. Ю. Структурные сдвиги в экономике: теория и методология / О. Ю. Красильников. – Саратов: Научная книга, 1999. – 74 с.
12. Гражевська Н. Загальні закономірності глобальних системних трансформацій / Н. Гражевська // Банківська справа. – 2007. – № 6 (78). – С. 60-68.
13. Цивилизационная структура современного мира. В 3-х т. – Т. 1: Глобальные трансформации современности / [под ред. Ю. Н. Пахомова, Ю. В. Павленко]. – К.: Наукова думка, 2006. – 536 с.
14. Ушачев И. Г. Управление сельскохозяйственным производством (включая АСУ): учебн. пособие. – М.: Экономика, 1978. – 314 с.

Климова Е.И.

Донецкий государственный университет управления

СТРУКТУРА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ: ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье даны определения понятий «структура» и «структура экономической системы». Определены основные составляющие и виды структуры экономики. Рассмотрена эволюция понятия структурных изменений в экономике. Установлено, что для описания изменений в структуре экономики используются понятия «структурные сдвиги», «структурная перестройка», «структурные преобразования» и «структурная трансформация». Обосновано, что «структурная трансформация» является наиболее общим понятием с точки зрения содержания процессов изменения структуры экономики.

Ключевые слова: структура, экономическая система, структурные сдвиги, структурная перестройка, структурные преобразования, структурная трансформация.

Klimova O.I.

Donetsk State University of Management

STRUCTURE OF ECONOMIC SYSTEM: TERMINOLOGICAL ANALYSIS

Summary

Determinations of concepts "structure" and "structure of the economic system" are given in the article. Main constituents and types of the structure of economy are defined. The evolution of the concept of structural changes in economy is considered. It is determined, that to describe changes in the structure of economic system are used such terms, as "structural shifts", "structural reconstruction", "structural reformations" and "structural transformation". It is grounded, that "structural transformation" is the most common term from the point of view of processes of changes of the structure of economy.

Keywords: structure, economic system, structural shift, structural reconstruction, structural reformation, structural transformation.